

ОРИГИНАЛНИ НАУЧНИ РАД

УДК: 821.112.5'25-31

Бојана М. Будимир*

Универзитет у Београду

Филолошки факултет

Група за холандски језик, књижевност и културу

**ПРЕВОДНА КЊИЖЕВНОСТ У ЦИЉНОЈ КУЛТУРИ:
УПОРЕДНА АНАЛИЗА ДВА ПРЕВОДА РОМАНА *МАКС
ХАВЕЛАР*¹**

Апстракт: Низоземска култура и књижевност у прошлости су недовољно биле заступљене и познате на овим просторима. Међутим, с оснивањем првих лектората и група (Београд, Загреб, Љубљана) промоција низоземског језика, књижевности и културе постаје систематична и институционализована. У овом раду изложени су резултати компаративне и дескриптивне анализе два превода романа *Макс Хавелар*, холандског писца Едуарда Даувса Декера, који је писао под псеудонимом Мултатули, на хрватски односно српски језик. Ова два превода настала су у различитим културним контекстима. Први превод појавио се 1946. године у тадашњој Југославији, док је други објављен 1996. године у Србији. Циљ овог рада је да се два поменута превода, применом модела Гидеона Таурија, сместе у друштвено-културни контекст циљне

* boj.budimir@gmail.com

¹ Рад је настао у оквиру међународног пројекта који се бави рецепцијом низоземске књижевности у преводу *CODL* и изложен је на научној конференцији *Cross-over* у Познању, Пољска (27-28. фебруара 2015.)

културе и да се на основу анализе текстуалних и вантекстуалних података донесу закључци о евентуалним разликама у нормама и конвенцијама које су биле карактеристичне за период у коме су преводи настали.

Кључне речи: Мултатули, низоземска књижевност, теорија полисистема, норме, дескриптивна проучавања превода

„Да, бит ћу читан!

Кад постигнем тај циљ бит ћу задовољан. Није ми било до тога да »добро« пишем, него да пробудим пажњу и да ме људи разумију.“²

Аутор ових редова је очигледно постигао свој циљ јер је његов роман *Макс Хавелар*, из кога је преузет овај цитат, успео да привуче пажњу преводилаца који су његову поруку пренели широм света. Од првог издања из 1860. године, роман је преведен на многе језике, а међу њима је и српски односно хрватски³ језик. Читалачка публика у бившој Југославији имала је прилике да се упозна с овим делом по први пут путем превода приче о Саићи и Адинди који је објављен у Загребу 1924. године у колекцији 1000 најлепших новела (Хергешић, 1957: 161). Овај одломак је потом изнова превођен и објављиван чак осам пута у различитим едисијама у Хрватској, Македонији, Словенији и Србији (Николић, 2011: 116). Роман је први пут интегрално преведен у Словенији и то непосредно пред почетак Другог светског рата, 1939. године. Друго издање на словеначком појавило се већ 1946. године. Исте године у Загребу је изашао и први превод на хрватски језик, који је приредио Иво Хергешић. Тачно пола века касније, 1996. године, *Макс Хавелар* добија нови живот на овим просторима захваљујући преводиоцу Марији Рац.

Захваљујући поменутиим преводиоцима поман *Макс Хавелар* постао је део српског и хрватског односно југословенског друштвеног, књижевног и историјског система односно полисистема. Као такав он испуњава одређену

² Multatuli. (1946). *Maks Havelar ili Nizozemska trgovačka kompanija prodaje na dražbi kavu*. Zagreb: Matica Hrvatska. стр. 306 (prevod: Ivo Hergešić).

³ Иако је превод објављен у време када је на овом подручју званичан језик био српско-хрватски, сам аутор у свом поговору наводи да је овде у питању превод на хрватски језик.

функцију у том систему односно подложен је нормама које су својствене том друштву. Циљ овог рада је да пружи опис основних карактеристика два превода на српски односно хрватски језик, Хергешићев из 1946. и Марије Рац из 1996. године, применом модела за анализу преводне књижевности у културном контексту који је развио израелски теоретичар Гидеон Таури [Gideon Toury]. Упоредном анализом текстуалних и вантекстуалних елемената циљног текста овај рад покушава да утврди да ли постоје законитости у изборима преводаца, да ли постоје значајне разлике у њиховим решењима и да ли нам те разлике нешто могу рећи о нормама које су биле својствене времену у коме су преводи настали. Међутим, да бисмо могли да доносимо закључке о нормама и законитостима, као и о положају преводне књижевности у једном систему, неопходно је спровести велики број сличних истраживања на много ширем корпусу. У том смислу овај рад представља скроман допринос даљим истраживањима низоземске књижевности⁴ у преводу у српском, хрватском и југословенском полисистему, али и положаја Мултатулијевог дела *Макс Хавелар* у европском макрополисистему.

Улога књижевности у преводу у циљној култури

Превођење је кроз историју активно утицало на формирање и развој различитих језика и култура. Довољно је узети као пример Библију и значај који је имала за стандардизацију многих језика. Превођење је дакле дало свој допринос међукултуралном трансферу знања и идеја. Узмимо на пример преводе класика с латинског и грчког током ренесансе, или значајних мислилаца током просветитељства (Burke, 2007: 10). Међутим, све до појаве теорије полисистема Итамара Евен-Зохара није се придавало много важности функцији превода у циљној култури. Теорија полисистема довела је до преокрета у проучавању преводне књижевности, која се до тада сматрала „дериватом односно секундарном формом“ (Munday, 2012: 165). Преводи се овде посматрају као интегрални део књижевног система који равноправно утиче и доприноси стварању и развоју тог система или пак његовом очувању у зависности од позиције коју преводна књижевност у том систему заузима. Односно како Евен

⁴ Како је термин холандски односно фламански у овом случају непрецизан и не обједињује говорно подручје које холандске односно фламанске званичне институције које се баве језиком (Низоземска језичка заједница/Nederlandse Taalunie) и књижевношћу (Низоземски фонд за књижевност/Nederlands Letterenfonds) сматрају јединственим, у раду је коришћен термин низоземски.

Зохар (1990) наводи „књижевност у преводу не само да је интегрални део једног књижевног полисистема, већ је и његов најактивнији део.”⁵

Према Евен-Зохару (1990) проучавањем превода с аспекта циљне културе може се утврдити да ли они заузимају централну позицију у том систему, односно да ли активно учествују у формирању књижевног система циљне културе уносећи нове трендове; или периферну позицију, при чему представљају конзервативну струју у оквиру система и чувају застареле и одбачене норме. С друге стране, смештањем резултата ових истраживања у историјски контекст може се утврдити динамика односа преводне књижевности и одређеног књижевног система.

Проучавање превода у контексту циљне културе даље је разрадио Зохаров некадашњи сарадник Гидеон Таури са својим дескриптивним моделом за проучавање превода. Таури сматра да је превод пре свега део циљне културе и њеног књижевног система и да би вршио своју функцију у одређеној култури неминовно мора да се подвргне нормама које у том друштву владају. Управо норме заузимају централно место у његовој теорији.

Како превођење неумитно укључује најмање два језика и две различите културе, неопходно је узети у обзир најмање два система норми (изворне и циљне културе). Да би описао на који се начин преводиоци односе према овим нормама Таури уводи иницијалну норму [initial norm], која подразумева следеће: преводилац ће се приликом превођења прилагодити нормама изворног језика и културе, тежећи такозваном адекватном преводу [adequate translation] или ће се прилагодити нормама циљног језика и културе и резултат ће бити прихватљиви превод [acceptable translation]. Међутим, како и сам аутор напомиње, у стварности најчешће наилазимо на комбинацију ова два екстрема, стога може бити само говора о преовладавању једног од два поменута избора (Toury, 1995: 201). Један од циљева овог истраживања је да се на основу упоредне анализе два превода романа *Макс Хавелар* утврди који од ова два избора је доминантан у поменутиим преводима.

Поред иницијалне норме, као основне, постоје и друге норме које се манифестују у сваком стадијуму превођења: од селекције дела, преко политике издавача до самог процеса превођења. Овде правимо разлику између две врсте основних норми. Прелиминарне норме [preliminary norms] обухватају

⁵ "In other words, I conceive of translated literature not only as an integral system within any literary polysystem, but as a most active system within it." (Even-Zohar 1990: 193)

преводиолачку политику, односно факторе који утичу на избор и селекцију текстова који ће се преводити и однос према директности/индиректности превода. Код оперативних норми [operational norms] разликујемо матрицијалне норме [matricial norms] које се тичу текста као целине са свим својим деловима (предговор, поговор, поделу на поглавља, параграфе и сл.) и текстуално-лингвистичке норме [textual-linguistic norms] које се тичу избора језичких средстава у циљном језику (избор речи, фразе, стилске одлике). У овој студији случаја фокусираћу се пре свега на оперативне норме и начин на који се манифестују у два превода романа *Макс Хавелар* из 1946. и 1996. године, упоредо их анализирајући с циљем да се утврди да ли постоје значајне разлике у њиховим изборима као и да ли нам оне могу рећи нешто више о историјском контексту у коме су преводи настали.

Будући да је један од недостатака Тауријевог модела чињеница да није прецизирао како се његов модел може практично применити (Van Leuven-Zwart, 1992: 77), приликом анализе текстуално-лингвистичких елемената текста у раду је коришћена категоризација преводиолачких трансформација Артура Лангвелда [Arthur Langeveld]. Лангвелд (2008: 68-104) разликује четири основне преводиолачке трансформације и то: промена места реченичних делова [omzettingen], промена функције и значења реченичног дела [veranderingen], код које разликује граматичке промене (промена врсте речи, промена функције реченичног дела) и лексичке промене (конкретизација, генерализација, узрок-последича и антонимија); затим додавање [toevoegingen] и изостављање [weglaten]. Како и сам Таури напомиње, чак и у преводима који у највећој мери теже адекватности, преводиолачке трансформације су неминовне. Имајући то у виду у овој анализи нису бележене трансформације које су мотивисане разликама у језичким системима већ су у обзир узете само трансформације које су факултативне, односно резултат слободног избора преводаца.

С обзиром на то да су преводиоци увек принуђени да интервенишу и доносе одлуку о томе да ли ће одступити од изворног текста или не када се сусретну са елементима у тексту који су културно условљени, као што су реалије, фразе, хумор и сл. посебна пажња је посвећена управо овим елементима. Код анализе културноспецифичних елемената Лангвелдова класификација допуњена је стратегијама Хавијера Аикселе [Javier Franco Aixelà]. Аиксела разликује две основне стратегије и то: задржавање и замену. Код задржавања Аиксела разликује пет преводиолачких поступака: преводиоци могу да пренесу референцу у изворном облику, да је транскрибују, буквално преведу, затим да дају објашњење у самом тексту или ван њега. Код замене могућа је употреба синонима, делимична

генерализација, апсолутна генерализација, замена аналогним појмом у циљној култури односно натурализација или изостављање.

Условност норми

Приликом проучавања превода непоходно је узети у обзир многе факторе:

[...] увек ће постојати више варијабли које утичу једна на другу, али и на изборе преводаца. На крају крајева, преводац може бити мушко или женско, старији или млађи, са мање или више искуства, уморан или одморан, под мањим или већим притиском, он може преводити на језик(е) који му мање или више леже, може бити добро или лоше плаћен, може бити члан друштва које одликује мања или већа толеранција итд. [...]⁶

Два преводиоца романа *Макс Хавелар* разликују се по многим питањима. Иво Хергешић је био искусан преводац који је владао многим језицима. Преводио је превасходно са француског, али и са енглеског и немачког и међу његовим преводима налазе се дела великих писаца и песника као што су Ги де Мопасан, Албер Ками и Гете. (види [www1](#)) Поред тога, Хергешић је био професор компаративне књижевности у Загребу и аутор бројних предговора и поговора као и есеја о писцима као што су Роберт Мусил, Шарл Бодлер и Данте Алигијери. Аутор је и белешке о писцу уз превод дела фламанског писца Стејна Стревелса [Stijn Streuvels] Надничар [De werkmán], што говори о томе да му низоземска књижевност није била непознаница, иако није владао језиком.

Са друге стране, Марија Рац није искусан преводац. Пратила је низоземски језик као изборни на Филолошком факултету и објављивала је преводе са низоземског у Годишњаку за холандску и фламанску књижевност у преводу „Еразмо“ и то преводе прича и фрагмената Астрид Румер (1997), Хермине де Храф (1995), Марије Дермо (1994), Мултатулија (1993) и Монике ван Памел (1992). Превод романа *Макс Хавелар* из 1996. године њен је једини интегрални превод. Није активна као књижевни преводац од 1997. године. (види [www2](#))

⁶ [...] there will always be more than two variables influencing each other and translation behavior as a whole. After all, a translator is male or female, older or younger, more or less experienced, more or less tired, under greater or lesser time pressure, translating into strong(er) or weak(er) language of his or hers, well- or less-well paid, belonging to a more or less tolerant society and so forth [...]. (Toury, 2004: 25)

Поред преводилаца постоји још фактора који се морају узети у обзир. Тако је нпр. у време када је објављен Хергешићев превод, контакт са изворним језиком био доста ограниченији, као и приступ речницима и осталој секундарној литератури који су нам данас, у време интернета, много приступачнији. Временска разлика између објављивања изворног дела и његових превода такође игра битну улогу. Хергешићев превод је објављен осамдесет и шест година након изласка оригинала, док се превод Марије Рац појавио сто двадесет година касније.

Имајући у виду горенаведено, закључци о нормама се увек морају посматрати као условни односно [probabilistic] (Toury, 2004: 15).

Тауријев модел за изучавање позиције превода у циљној култури

У наставку рада изложени су резултати упоредне анализе превода Иве Хергешића и Марије Рац применом модела који је развио Гидеон Таури. Овај модел подразумева три корака и то: смештање превода у контекст описом прелиминарних норми, затим текстуалну анализу превода односно упоређивање превода и изворног текста као целине (предговор, поговор, подела на параграфе и сл.) и самих језичких средстава и начина на који су пренети у преводу.

Прелиминарне норме

Позиционирање превода

Хергешићев превод објављен је 1946. године у некадашњој Југославији. У то време, књижевност на низоземском језику већ је била присутна на овом подручју с десетак превода дела Хендрика Консијанса, Луја Куперуса, Стејна Стревелса, Јохана Фабрицијуса, Феликса Тимерманса као и аутора *Макса Хавелара*, Мултатулија (Новаковић, 2010: 297-298). Године 1920. објављен је превод његове збирке Идеје [Ideeën] који је приредио непознат преводилац. Затим је уследило неколико превода приче о Саиђи и Адинди и наравно први интегрални превод *Макса Хавелара* на словеначки, који је објављен 1939. године. Будући да се низоземски у то време није изучавао нити на једном од универзитета у бившој Југославији, сасвим је разумљиво да су ови први преводи низоземске књижевности настали путем међујезика, најчешће немачког. У свом есеју о Мултатулију, Хергешић (1957: 161) примећује да је код нас тешко наћи „писца“ који познаје низоземски. Занимљиво је да Хергешић користи термин „писац“ уместо преводилац што нам много може рећи о профилу особа које су у то време преводиле.

За разлику од времена када је изашао Хергешићев превод, током деведесетих година, када је објављен превод Марије Рац, може бити речи о „систематском и институционализованом приступу у репрезентацији низоземске културе у Југославији“⁷. У прилог томе иде и чињеница да је превод Марије Рац финансијски подржала Холандска фондација за књижевност и преводилачку продукцију [Nederlandse Literair Productie- en Vertalingenfonds]. Захваљујући оснивању Лектората који је касније израстао у Групу за низоземске студије, низоземска књижевност се све чешће преводила директно са низоземског језика. Оснивањем Годишњака за холандску и фламанску књижевност у преводу „Еразмо“ 1992. године, низоземска књижевност постаје такође снажније заступљена у Србији.

Директност превода

Као што је већ напоменуто, Хергешићев превод је, у складу са временом у коме се појавио, настао посредством немачког језика. У самом издању, јасно је назначено да се ради о преводу будући да је име преводиоца наведено на прелиминарним страницама, као и оригинални назив књиге. Испод оригиналног наслова такође је наведено да је роман *Макс Хавелар* први пут објављен 1860. године. Међутим, на прелиминарним страницама није наведено да је роман преведен са немачког језика. Хергешић, тек у поговору, наводи да је користио немачки превод који је приредио Вилхелм Шпор [Spohr] и то издање из 1900. године, као и да је консултовао оригинал и то издање које је приредио издавач Дитсе Летерен [Dietse Letteren] из 1937. године. Занимљива је чињеница да су многи први преводи Мултатулијевог дела у Средњој Европи засновани управо на немачком преводу Вилхелма Шпора (Gera, 2013: 100-102).

Превод Марије Рац је, са друге стране, директни превод. На прелиминарним страницама поред имена преводиоца, наведено је и да је за препеве стихова из трећег, осмог, једанаестог и дванаестог поглавља заслужан Владимир Игњатовић. Преводилац наводи у белешкама уз дело да је користила издање из 1881. године што се налази и испод податка о оригиналном наслову дела на прелиминарним страницама.

⁷ [...] is er sprake van een systematische, geïnstitutionaliseerde aanpak in de presentatie van Nederlandstalige literatuur en cultuur in Joegoslavië. (Новаковић, 2010: 297-298)

Оперативне норме

Матрицијалне норме

Превод Марије Рац је интегралан без већих додавања и изостављања у односу на оригиналан текст док у Хергешићевом преводу недостају поједини делови из оригинала као што су између осталог, посвета, цитат на француском Хенрија де Пена [Henry de Pène], драма, стихови из трећег поглавља и текст о европској заједници у Индонезији у седмом поглављу. До изостављања ових делова дошло је због немачког превода. Међутим, у Хергешићевом преводу изостављени су и делови који су резултат његове одлуке као што је нпр. последњи део писма у тринаестом поглављу на страници 131.

Оба преводиоца додала су уз превод и своје белешке и објашњења. Листа Марије Рац садржи сто двадесет и осам бележака, од којих је тридесет и пет преузето са листе коју је сам Мултатули саставио уз своје дело. Рац је такође преузела и посебну листу малајских речи које се јављају у причи о Саиђи и Адинди. Њена листа садржи двадесет и пет (док Мултатулијева листа садржи тридесет и седам речи). Белешке су дате у виду завршних напомена и означене су у самом тексту бројем услед чега су видљиве у самом тексту.

Хергешићева листа садржи нешто више напомена и то сто деведесет и четири. Поред тога, у многим белешкама се објашњава више од једног термина. За разлику од Марије Рац која после сваке напомене у загради наводи да ли је у питању њена белешка или белешка преузета од самог писца, код Хергешића није јасно да ли је користио Мултатулијеве напомене. Такође, у Хергешићевом преводу нема упућивања на објашњења у белешкама, чиме су оне невидљиве у самом тексту. Све напомене су подељене по поглављима, а поред сваке је наведен број стране на којој се јавља. Ову поделу, Хергешић је преузео од Шпора, међутим, саме белешке се не поклапају са Шпоровим.

Такође је битно навести да оба издања немају предговор као и да је аутор поговора издању из 1946. сам преводилац, док је поговор издању из 1996. године приредио Марсел Јансенс, професор књижевности на Католичком универзитету у Левену. Није изненађујуће да је Хергешић сам написао поговор будући да је био стручњак у области компаративне књижевности и аутор бројних предговора и поговора у то време. Са друге стране, чињеница да је аутор поговора уз превод Марије Рац, професор са низоземског говорног подручја, говори нам о постојању контакта између две културе, који су поред тога и институционазовани, будући да је превод подржала Холандска фондација за књижевност и преводилачку продукцију.

Текстуално-лингвистичке норме

Начин на који се преводиоци односе према оригиналном тексту као и њихове одлуке о примењеним стратегијама, могу нам рећи доста о положају изворне књижевности у циљној култури. Уколико преводиоци теже да прилагоде елементе који долазе из стране културе циљној култури, односно уколико их одомаћују, изворна књижевност има периферну улогу у циљној култури. Са друге стране, уколико преводилац покушава да задржи страност и приближи га циљној публици, тада књижевност у преводу има активну улогу у циљној култури.

На основу око три стотине утврђених преводилачких поступака, може се закључити да се Марија Рац у већој мери придржава оригинала, док Хергешић нешто слободније преводи. Хергешић чешће мења структуру реченице, користи конкретизације, додавања и изостављања у преводу у односу на Марију Рац. Многе трансформације су резултат измена у немачком преводу, међутим, ове промене из тог разлога нису узете у разматрање.

Табела 1

Оригинал	Превод: Хергешић	Превод: Шпор	Превод: Рац
De held van 't stuk wordt uit het water gehaald door iemand die op 't punt staat bankroet te maken. (стр. 5)	Glavni junak pada u vodu, a spašava ga čovek koji se upravo sprema da bankrotira. (стр. 7)	Der Held des Stückes wird aus dem Wasser geholt von jemandem , der im Begriff ist, Bankerott zu machen. (стр. 4)	Neko ko je na ivici bankrota spasava iz vode junaka komada. (стр. 9)
Wie geldt heeft, trowut geen meisjen uit een gefailleerd huis . (стр. 5)	Tko ima novca ne uzima djevojku iz obitelji koja je najavila stečaj . (стр. 8)	Wer Geld hat, heiratet kein Mädchen aus einem falliten Hause . (стр. 6)	Ko ima para, ne ženi se devojkom iz propale kuće. (стр. 10)
Want waar bleef de verdienste, als de deugd beloond werd? (стр. 5)	Kad bi krepkost bila rentabilna ne bi kreposnik bio zaslužan, a svi bi ljudi bili kreposni. (стр. 9)	Denn wo bliebe das Verdienst, wenn die Tugend belohnt würde? (стр. 6)	Jer šta bi onda bilo sa zaslugama ako bi se vrlina nagrađivala? (стр. 11)
... hy verweet zich zyn goedhartigheid als zwakte, als ydelheid, als zucht om voor een verkleeden prins doortegaan... hy beloofde zich beterschap, en toch ... telkens als deze of gene zich aan hem wist voortedoen als 't slachtoffer van tegenspoed, vergat hy alles om te helpen. (стр. 72)	... Predbacivao si je svoje dobro srce, kazujući sebi da je to slabost, taština, porok , da se voli vladati kao preobučen princ, da bi mu se ljudi divili... Obećavao je sebi da će se popraviti, a ipak svaki put kad bi se netko prikazao ka žrtva nesklone sudbine, apelirajući na njegovu pomoć, Havelaar je zaboravio sve dobre odluke i stvano pritekao u pomoć. (стр. 91)	... er verwies sich seine Gutherzigkeit als Schwäche, als Eitelkeit, als Sucht , gern für einen verkleideten Prinzen sich halten zu lassen ... er gelobte sich Besserung, und doch ... jedesmal, wenn dieser oder jener sich als Opfer eines widrigen Schicksals vor ihm zu gebärden wusste, vergass er alles, um zu helfen. (стр. 96)	... prebacivao je sebi svoju dobrodušnost kao slabost, kao sujetu, kao težnju da se izdaje za prurušenog kraljevića... obećavao je sebi da će se popraviti, a istovremeno ipak... kad bi se ovaj ili onaj pred njim prikazao kao žrtva zlog usuda, on bi sve zaboravio, samo da mu bude s ruke. (стр. 86)

Из примера у табели 1 можемо да видимо да Хергешић често додаје елементе којих нема у оригиналу (пада у воду; која је најавила стечај; казујући себи да; да би му се људи дивили; апелирајући на његову помоћ). Такође у првом и четвртм примеру у истој табели јавља се и конкретизација на месту где је неодређену заменицу (неко) превео именицом *човек* односно заменицу (он) заменио конкретном особом на коју се односи (Хавелар). У трећем примеру видимо знатно слободнији превод у односу на изворни текст.

Табела 2

Оригинал	Превод: Хергешић	Превод: Шпор	Превод: Рац
...die zich bezighield met het sorteeren van een partytje <i>Java, ordinair, mooi geel, Cheribon-aard...</i> (стр.10)	...koji je baš bio zaposlen sortiranjem kave. Pošiljka je bila mješovita: »Java«, »Обично«, »Svijetlo-žuto«, »Cheribon«... (стр.15)	...der beschäftigt war mit dem Sortieren einer Partie »Java«, »ordinair«, »schön-gelb«, »Cheribon-Marke« (стр.12)	...koji je baš bio uposlen razvrstavanjem jedne partijice Jave, Čeribona, pa obične, fino žute... (стр.11)
De resident sprak wel iets sneller dan gewoonlyk, daar hy 't besluit en de eeden slechts behoefde vóórtelesen, 'tgeen hem de moeite bespaarde naar zyn slotwoorden te zoeken, maar toch geschiedde van zyn kant alles met een deftigheid en een ernst, die den oppervlakkigen beschouwer een zeer hoog denkbeeld moesten inboezemen van 't gewicht dat hy aan de zaak hechtte. (стр.70)	Rezident je, istina, govorio nešto brže nego obično, jer je trebalo samo da pročita dekret i tekstove zakletve, što mu je uštedilo trud da traga za riječima kojima će rečenicu upotpuniti. Ipak je postupao tako ozbiljno i dostojanstveno, da bi površni gledalac stekao dojam, da čitavoj stvari pridaje izvanrednu važnost. (стр.88)	Der Resident sprach wohl etwas schneller wie gewöhnlich, da er den Beschluss und die Eide nur abzulesen brauchte, was ihm die Mühe ersparte, nach seinen Schlussworten zu suchen, aber doch geschah von seiner Seite alles mit einer Würde und einem Ernst, der dem oberflächlichen Zuschauer einen sehr hohen Begriff von der Wichtigkeit einflößen musste, die er der Sache beimass. (стр.94)	Rezident je govorio nešto brže nego obično, jer je rešenje i zakletve imao samo da <i>pročita</i> , što ga je poštedelo muke traženja završnih reči, ali s njegove strane sve je ipak bilo izvedeno s nekom dostojanstvenošću i ozbiljnošću koje su površnom posmatraču morale dati veoma uzvišenu ideju o važnosti koju je on toj stvari pridavao. (стр.84)

Примери у табели 2, илуструју промене у структури реченице у Хергешићевом преводу. Тако у првом примеру од односне реченице у оригиналу прави две реченице док у другом примеру видимо више интервенција. Овде такође од једне реченице прави две при чему се губи супротни везник *али*. Затим уводи односну реченицу како би превео сложеницу *slotwoorden*, док односну реченицу (*die den oppervlakkigen beschouwer...*) претвара у намерну (да би површни гледалац...). У табели 3 наведени су и примери у којима се у Хергешићевом преводу јављају изостављања.

Табела 3

Оригинал	Превод: Хергешић	Превод: Шпор	Превод: Рац
't verdrukte vaderland te redeen	da bi spasio domovinu	bedrängte Vaterland	sвојој potlačenoј otadžbini u spas
stopt en maast..	umije krpati	stopft und thut	štopa i krpi
officieel voorgescreven kostuum	službena odora	offiziell vorgescriebene Kostüm	službeno propisana uniforma

Када су у питању речи из страних језика, и овде можемо да закључимо да се преводиоци другачије опходе према овим елементима у тексту. Хергешић ове речи чешће преводи или прилагођава у самом тексту као нпр. први аорист [*aoristus primus*]; велики господин [*grand seigneur*], кудински јарам [*furca caudina*]. Такође, код њега се чешће јавља и изостављање.

Што се тиче стилских одлика може се приметити значајна разлика у ова два превода и то у начину на који се писац обраћа својој публици. У Хергешићевом преводу, писац се публици обраћа у другом лицу јединине чиме остаје веран оригиналу, док им у преводу Марије Рац персира.

Разлика у преводима се такође може приметити и у начину на који се преводиоци опходе према личним именима. Док је Марија Рац консеквентна у примени транскрипције, која је својствена српском језику, код Хергешића се јављају различити преводилачки поступци. Хергешић преваходно користи поступак преузимања имена у оригиналном облику што је и норма у хрватском језику. Међутим, у појединим случајевима, он примењује и транскрипцију

(Трудица), а код имена која имају хрватски еквивалент користи натурализацију: Лука [Lukas], Марија [Marie], Павица [Pauweltje] или калк Чизмић [Slobkaus].

Код назива и топонима можемо најлакше да закључимо да је Хергешић приликом превођења користио и оригинални текст. Тако се упркос натурализацији или прилагођеном писању имена у немачком преводу [Gerhard, Prinzengracht], у Хергешићевом преводу јављају називи у оригиналној (низоземској) транскрипцији [Gerrit, Prinsengracht].

Када је реч о културноспецифичним елементима, оба преводиоца најчешће користе поступак објашњења ван текста. Ово је и разумљиво, будући да су оба преводиоца уз превод дала и листу са белешкама и објашњењима. Међутим, као што је већ наведено, и овде се могу утврдити разлике па је тако Хергешићева листа обимнија од листе Марије Рац, док су белешке Марије Рац видљиве у самом тексту будући да су дате у форми завршних напомена.

Поред тога, Марија Рац нешто чешће користи поступак објашњења у самом тексту. Међутим, овде је реч о мањим интервенцијама, најчешће уз називе места или институција као нпр. улица Батавирстрат [Batavierstraat]; улицом Калверстрат [Kalverstraat], на тргу Вестмаркт [Westmarkt]; у музеју Мауритсхајс [Mauritshuis]. У Хергешићевом преводу, овај поступак се такође често јавља, али углавном као последица Шпорових интервенција. Употреба овог поступка код Хергешића, за разлику од Рац, доводи до значајнијих интервенција, као што се може видети у следећем примеру: “рижиних поља која се према положају зову sawah, гагах, типар” [sawah, gagah, tipars].

Марија Рац такође чешће користи поступак делимичне генерализације док се код Хергешића чешће јавља натурализација и изостављање. Међутим, општи је закључак да оба преводиоца чешће примењују стратегију задржавања односно труде се да у што већој мери задрже референце из изворне културе у свом преводу. На основу тога, можемо да закључимо да је у оба случаја превод тежио ка томе да се публика боље упозна са низоземском, али и индонежанском културом и да су самим тим ови преводи имали активну улогу у књижевном систему циљне културе и трансферу знања.

Закључак

Упоредна анализа два превода романа *Макс Хавелар* показала је да свакако постоје разлике у нормама којима су се преводиоци приликом превођења руководили као и да оне могу бити резултат друштвених прилика. Најприметнија је разлика у директности превода из које су даље произашле битне разлике између

превода Иве Хергешића и Марије Рац. Ова разлика је у директној вези са временом настанка превода и друштвеним приликама карактеристичним за то доба. Друга битна разлика је у односу преводиоца према оригиналном тексту, односно мери у којој преводиоци од њега одступају. Иако се оба преводиоца труде да задрже културне референце из изворне културе, желећи на тај начин да прошире знања о изворној култури међу читалачком публиком, Хергешић преводи са много више слободе и чешће одступа од оригинала прилагођавајући се нормама циљног језика и трудећи се да створи текст који ће лепо звучати у преводу. Овакав приступ превођењу се можда може објаснити чињеницом да је сам Хергешић човек од речи и да су у то време преводиоци знатно чешће и сами били писци. Интересантна је и разлика у начину на који су презентована објашњења појмова која су непозната нашим читаоцима. За разлику од Хергешићевог превода, у преводу Марије Рац ове интервенције су видљиве у самом тексту, на основу чега можемо да закључимо да је у времену када је објављен овај превод постојала већа толеранција према видљивости преводиоца у преводу.

Међутим, да бисмо могли да извучемо значајније закључке о нормама које су карактеристичне за одређени културни и историјски контекст, неопходна су даља истраживања. Потребно је, наиме, истражити да ли се и у којој мери стратегије и поступци других преводиоца са низоземског језика из периода када су настали поменути преводи разликују од оних које су у својим преводима примењивали Хергешић и Рац, као и да ли се и у којој мери стратегије преводилаца ова два превода, али и других преводилаца са низоземског, разликују у односу на преводе са других језика?

Литература:

Примарна:

Multatuli. (1992). *Max Havelaar of de koffieveilingen der Nederlandsche Handelmaatschappy*. Assen/Maastricht: Van Goracum.

Мултатули. (1996). *Макс Хавелар или Лицитација кафе Холандског трговачког друштва*. Београд: LutErazmo & ReVision. (превод: Марија Рац).

Multatuli. (1946). *Maks Havelar ili Nizozemska trgovačka kompanija prodaje na dražbi kavu*. Zagreb: Matica Hrvatska. (prevod: Ivo Hergešić).

Multatuli. (1901). *Max Havelaar*. J. C. C. Bruns' Verlag.

Секундарна:

- Aixelà, Javier Franco. (2004). Cultuurspecifieke elementen in vertalingen. *Denken over vertalen*. Vertaald naar het Nederlands door: Bruchem Annemijn & Hilda Kruithof. Nijmegen: Vantilt, 197-211.
- Burke, Peter & R. Po Chia-Hsia. (2007). *Cultural Translation in Early Modern Europe*. New York: Cambridge University Press.
- Even-Zohar, Itamar. (1990). The Position of Translated. Literature within the Literary Polysystem. Venuti, Lawrence (red.) 2000. *The Translation Studies Reader*. New York: Routledge, 192-197.
- Gera, Judit. (2013). De intrede van Multatuli in Hongarije. *Werkwinkel*, 8: 97-112.
- Hergešić, Ivo. (1957). *Književni portreti*. Zagreb: Novinsko izdavačko preduzeće.
- Langeveld, Arthur. (2008). *Vertalen wat er staat*. Amsterdam/Antwerpen: Atlas.
- Leuven-Zwart, Kitty M. (1992). *Vertaalwetenschap: Ontwikkelingen en perspectieven*. Muiderberg: Dick Coutinho.
- Munday, Jeremy. (2012). *Introducing Translation Studies*. London: Routledge.
- Новаковић-Лопушина, Јелица. Zuidslavische enthousiastelingen. Hüning, Matthias; Jan Konst & Tanja Holzhey (red.): *Neerlandistiek in Europa. Bijdragen tot de geschiedenis van de universitaire neerlandistiek buiten Nederland en Vlaanderen*. In samenwerking met Guy Janssens, Stefan Kiedron & Roel Vismans. Münster, New York, München, Berlin: Waxmann (Niederlande-Studien, 49), 277-292.
- Николић, Срђан. (2011). Три југословенска преводиоца Мултатулија. *Reči*, 4: 116-128.
- Toury Gideon. (1995). The Nature and Role of Norms in Translation. Venuti, Lawrence (red.) 2000. *The Translation Studies Reader*. New York: Routledge, 198-211.
- Toury, Gideon. (2004). Probabilistic explanations in translation studies. Anna Mauranen & Pekka Kujamäki (red.) *Translation Universals. Do they exist?*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins Publishing Company, 15-32.

Сајтографија:

<http://www.vbs.rs/scripts/cobiss?id=1247463736625444> [12. 2. 2015.]

<http://www.vbs.rs/scripts/cobiss?id=1247463736625444> [12. 2. 2015.]

Bojana M. Budimir

**TRANSLATED LITERATURE WITHIN THE TARGET CULTURE:
COMPARATIVE ANALYSIS OF TWO TRANSLATIONS OF THE NOVEL
*MAX HAVELAAR***

Summary: The aim of this paper is to carry out a comparative descriptive analysis of two translations of *Max Havelaar*, a novel by the famous Dutch author Eduard Douwes Dekker alias Multatuli into Croatian and Serbian. The two translations belong to different periods and cultural and social contexts which means that the translators and their behavior were influenced by different norms. The analysis showed that one of the most obvious differences was in the directness of translation which was directly caused by cultural and social circumstances. This difference further led to other important discrepancies between the two translations. The ways the translators render the original text differ as well. They are both trying to preserve the *couleur locale* of the source text as much as possible which means that the translations have an active role in the target culture as they are trying to introduce the foreign culture to the local readership. Yet we can find more omissions, additions, generalisations and other discrepancies with the source text in the translation by Hergešić. Hergešić keeps the beauty of the target text at the forefront which is not surprising considering his vocation. On the other hand, given the ways the translators deal with the culture-bound elements in the source text we can conclude that the translator is more visible in the translation by Marija Rac, since her comments and explanations are given in the form of endnotes and are therefore visible in the text.

Key words: Multatuli, Dutch literature, polysystem theory, norms, three-phase methodology, decriptive studies

Датум пријема: 7.6.2016.

Датум исправки: 16.10.2016.

Датум одобрења: 29.11.2016.